

ПОВЕРХНЕВА ТА ГЛИБИННА СТРУКТУРИ ТЕКСТІВ: ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

І.К. Кобякова

Тексти вивчаються у руслі агностичних, конструктивних, комунікативних і навчальних параметрів. Різноманітність текстів проявляється в наявності атрибутів – великих і малих форм, інформативних і неінформативних, емоційних і неемоційних, усних і письмових, вербальних і невербальних. Текст як елемент культури виступає важливим інгредієнтом конвенційних канонів і традицій. Як об'єкт літератури текст корелює із грою за змістом, з ритуалом за формою. У текстах репрезентуються реальні та ірреальні події, зберігаються традиції минулого, у домислах і фантазіях створюються нові моделі картин світу. Змістові опозиції дане:: нове, відоме:: невідоме, важливе:: неважливе, тривіальне:: нетривіальне, серйозне:: несерйозне порізному матеріалізуються в текстах.

Метою цієї статті є опис поверхневої та глибинної структури текстів. **Об'єктом** дослідження є типові та нетипові тексти юридичної направленості. **Предметом** – аналіз дієвості лінгвокреативної функції в зазначених текстах.

Типові тексти на відміну від нетипових характеризуються наявністю логічної зв'язності, ригористичної форми і структурно-композиційної даності, що і зумовлює **актуальність** дослідження. У нетипових текстах формальні зв'язки превалюють над змістовними, тому тут не реалізуються такі категорії, як заголовок, сюжет, зачин, кінцівка. Тексти з невідзначеними категоріями (прислів'я, загадки, висловлювання) розміщуються в антологіях за тематичним принципом.

Все аномальне сприймається на фоні певного стандарту, норми. Нормою художнього тексту (ХТ) є наявність фабули, образної системи та специфічної композиції. Ідейно-образна система ХТ реалізується у його змісті, якому підпорядковані поверхнева структура та композиція.

Серед текстів виділяються художні та нехудожні, типові та нетипові, тексти-артефакти та мента-тексти. Розмаїтість текстів обумовлюється просторовою позицією, з якої автор спостерігає і коментує факти. Спільною рисою для всіх текстів є наявність семіозису – адресанта, самого тексту та адресата. Вихідну позицію посідає адресант: «Говорящий пробивается в чужой кругозор, строит свое высказывание на чужой территории. На его, слушателя, апперцептивном фоне» [1]. Бажання реалізувати прагматичні інтенції примушує мовця бути особливо уважним до матеріалізації своїх думок. Автор тексту стимулює читача (слухача) до розумових операцій, створює основу для референційного акту, встановлює відповідність із екстралінгвістичною дійсністю. Соціальний та лінгвістичний досвід допомагають реципієнту розпізнати референта і осмислити те, що подається у тексті. Важливу роль при побудові текстів відіграє адекватне співвідношення теми і реми, пресупозиції і фокуса [2]. Навмисне порушення відношень зазначених категорій, некоректне вживання вербалізаторів залишає сліди на характері текстів, на їх стандартності або типовості. Текст відзначається структурною, композиційною та семантичною єдністю. До основних належать категорії інформативності, зв'язності та повторюваності. Текст – це острівець організованої, впорядкованої комунікації. Наявність основних категорій тексту об'єктивує дійову силу термінів «стандартний» або «типовий». Відсутність певних категорій обумовлює його віднесення до нестандартних або нетипових. До типових текстів належать завершені інформативні тексти – функціонально орієнтовані, структурно-змістовні, прагматико-комунікативні, відкриті до осмислення, дискретні за формою та змістом. Кожній групі текстів притаманні певні прерогативи. Так, для художнього тексту показовою є реалізація естетичної функції, а для наукових текстів – когнітивної. Інформативність – облігаторна категорія як для художніх, так і для наукових текстів. Тексти реалізують фактуальну або концептуальну інформацію, причому концептуальна

інформація переважно належить художнім текстам, серед них – авторські гумористичні тексти (АГВ).

Одним із завдань сучасного мовознавства є визначення статусу текстів як таких, що реалізують значний вплив на адресата [3]. Текст – вербалізована комунікативна подія мовленнєвої діяльності людини. Тексти (писемні чи усні) за структурою та семантикою завершені повідомлення. Парадигма текстів в основному поділяється на нехудожні та художні [4]. Нехудожні тексти безпосередньо, "фізично" змінюють поведінку людей, впливають на їх розум та прагматизм. Ці тексти тяжіють до текстів-артефактів, вони змінюють поведінку людей непрямим шляхом, впливають на їх почуття, художній смак, входять до парадигми текстів-ментафактів. До нехудожніх належать юридичні тексти (ЮТ), серед них – міжнародні документи, договори, угоди, пакти, декларації, тексти конституцій, статутів, законів, резолюцій, постанов, актів, директив, розпоряджень, інструкцій, рекомендацій, заяв, ділового листування, судових рішень, вироків тощо. ЮТ детермінують поведінку адресатів – країн, організацій, установ, громадян. За призначенням це – перформативні тексти, "тексти-акти", бо вони наказують, забороняють, дозволяють, рекомендують, змінюють, описують реальний світ та поведінку людей у ньому. ЮТ описують матеріальну реальність. Це зобов'язуючі тексти, темпоральний дейксис котрих обіймає теперішній та майбутній час (неможливо зобов'язати когось щось зробити в минулому часі). Комунікативний вплив ЮТ зумовлено факторами влади, повноважень, сили (пор. англ. *power, authority*), які в цих текстах вербалізуються.

Вивчення категорій ЮТ у порівняльно-типологічному плані методом структурно-семантичного аналізу свідчить про наявність у них поверхневих та глибинних структур – універсальних рис усіх текстів, так і відмінних рис, що притаманні тільки зазначеним комунікативним одиницям. ЮТ становлять клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, які використовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси. ЮТ асоціюється з дискурсом – надзвичайно широким поняттям, що репрезентує відповідні прояви людської поведінки. Дискурс – це комунікативна інтеракція адресанта та адресата, яка відбувається в конкретній ситуації і спрямована на здійснення когнітивного, емоційного, фізичного, прагматичного впливу на адресата. Теорія дискурсу в сучасних лінгвістичних дослідженнях розглядається у широкому спектрі. Дискурс експлікується як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціальними, прагматичними, психічними та іншими факторами; як текст – взятий в аспекті подій; як мовлення, дія, соціальне явище, взаємодія, комунікантів та механізм їх свідомості; як мовлення, заглиблене в життя; як висловлення, що передбачає наявність мовця, слухача, намір першого впливати на другого; як комбінація мовних функцій, які переважають в акті комунікації.

Критерії поділу дискурсів обіймають прагматичні інтенції, роль адресанта та адресата, оцінний компонент, структуру та типи інформації. Динаміка текстової інформації в ЮТ спрямована від відомого до невідомого. Для досягнення прагматичного ефекту адресант (A_1) орієнтується на фоні знання адресата (A_2), на когнітивне середовище A_2 , сукупність доступних його свідомості фактів, на суму інформації, яка стає відомою A_2 в процесі комунікації, складає для A_2 контекст та фон спілкування. Референтним простором є об'єктивна дійсність – у матеріальному та ідеальному втіленні. Текстотвірна діяльність A_1 спрямована на незаперечне відображення референтного простору повідомлення, на переконання A_2 в істинності авторського бачення. A_1 офіційного дискурсу може бути колективний суб'єкт: гіпотетичний автор виступає як імперсональна сила – держава, закон, партія, соціальний інститут. Колективний автор виступає від імені певного кола фахівців, спеціалістів, надає перевагу їх поглядам. Таким чином офіційний документ – це прояв групової мовленнєвої діяльності. ЮТ – це форма організації офіційної інформації, яка має бути зрозумілою для A_2 , не допускає різнотлумачень, має експліцитно виражену поверхневу структуру. Глибинна структура ЮТ позначена

раціональністю, валідністю, релевантністю з огляду на те, що ця інформація повинна бути повністю осмислена A_2 та використана ним на практиці. Структурна модель дискурсу специфічно реалізується в юридичних текстах. В композиції ЮТ зустрічаються блоки індикатора – ІТ (заголовки, автор, місце видання), інтродукції – ІКБ (інтродуктивний комунікативний блок), основної комунікативної інформації (ОКБ), заключної інформації (ЗКБ). ЮТ побудовані за жорсткою та узуальною моделлю.

Трансформація процесів експансії та редукції детермінована фактором офіційного документа; вона не є типовою та регулярною. ЮТ притаманна низка відмінних рис (див.табл.)

Таблиця - Відмінні риси юридичних текстів

Категорії ЮТ	Категоріальне наповнення
Цілі ЮТ	Прагматична установка ЮТ – передача спеціальної інформації для A_2 з метою її засвоєння, збереження та використання в практиці
Комуніканти ЮТ	Адресант – інтелектуальний, обізнаний фахівець
	Адресат – використовує соціальний офіційний досвід для своїх інтересів
Модус ЮТ	Оцінний компонент –об’єктивна модальність
Поверхнева структура ЮТ	Жорстока композиція – ІТ,ІКБ, ОКБ, ЗКБ
Глибинна структура ЮТ	Характер інформації – змістовно-фактуальна, змістовно-концептуальна

Юридичний дискурс – складне комунікативне явище, яке, окрім текстів, охоплює ще й екстралінгвістичні, соціальні факти (знання про світ, соціальний та лінгвістичний досвід, установи, інтенції). Основні компоненти соціальної ситуації становлять адресант, адресат, тема, код (система знаків та правил їх поєднання), форма (лінгвістичні чинники), канал (середовище передачі інформації), місце та час події. Законодавчий дискурс – система правил і норм поведінки індивідів у реальному світі. Деонтична модальність ЮТ корелює з категоріями обов’язковості, заборони та дозволеності. Законодавчому дискурсу притаманна інформаційно-прагматична система, всі типи інформації якої, інтегруючи, утворюють органічне когнітивне середовище. Вихідна інтенція юридичного дискурсу – вплинути на гіпотетичного адресата з метою урегулювання його поведінки. Для ЮТ показовим є чітке тема-рематичне членування, формування ментальної діяльності комунікантів, активізація та експансія когнітивних знань, репарація практичних дій соціуму.

Між адресантом та адресатом ЮТ існує кодекс поведінки, відповідно до якого вони регулюють свої взаємовідносини. Для A_1 ЮТ – апарат для осмислення запропонованої інформації. У законодавчому дискурсі влада та домінантність збігаються, що визначає сильну позицію адресанта та слабку позицію адресата. Домінантність у юридичному дискурсі – інтерактивна сутність асиметричних відносин, що проявляються в стратегіях A_1 та A_2 . A_1 нав’язує A_2 свою волю, впливає на вирішення проблем.

Комунікативний статус – величина комплексна. Вона визначається роллю A_1 , A_2 , їх соціальною позицією, психологічним станом, конвенцією інтеракції, типом мовленнєвого акту. Ці фактори зумовлюють мобільність A_1 та A_2 . Позиція учасника є домінантною, якщо він має більше прав, менше обов’язків.

Адресант законодавчого дискурсу намагається переконати A_2 у своїй абсолютній обізнаності. З цією метою A_1 подає у тексті якомога більше конфліктних ситуацій, які можуть гіпотетично виникнути, та пропонує готові моделі для їх розв’язання.

Законодавчий дискурс збагачує адресата інтелектуально, розширює його правовий тезаурус, сприяє розпізнанню законодавчих колізій. Статус адресата (A_2) позначений поліпараметричністю. A_2 притаманні текстові характеристики. Його вербальними атрибутами виступають слова *реальний, гіпотетичний, потенціальний, вигаданий, зовнішній, внутрішній, над адресат* тощо. За характером проникнення в ЮТ адресати мають позначки *середній, здатний осмислювати глибинні структури текстів, декодувати експліцитну інформацію (поверхневу структуру ЮТ)*. За характером адресованості виокремлюються прямі адресати (як об'єкти дискурсу), непрямі адресати (що мають доступ до інформації, але не є актантами ситуації) та адресати-ретранслятори (що передають та тлумачать повідомлення для A_2).

За соціально-типологічними значеннями адресати поділяються на національних та позанаціональних. Кожна з цих груп формується за властивими конкретній культурі рисами, тезаурусним комплексом та психічними особливостями. Позанаціональні A_2 розуміються на юридичному дискурсі, абстрагуючись від власної національної приналежності. За професійною орієнтацією A_2 поділяються на професіонали та непрофесіонали. Професіонали – адресати взаємодіють з адресантами за принципами паритету, що не є показовим для непрофесіоналів-адресатів. Останні залежать від домінуючих A_1 , а також від адресатів професіоналів та ретрансляторів. ЮТ не адресовані дітям, підліткам. Референтний простір дорослих людей визначається як соціальними, так і особистісними характеристиками. За ступенем обізнаності розрізняють епіфанів (обізнані адресати) та профанів (необізнані адресати). Залученими до інформації можуть бути представники одного або різних угруповань. Адресати можуть належати до груп союзників / опонентів, зацікавлених / незацікавлених, пересічних / непересічних комунікантів.

Відношення влади та домінантності комунікантів обумовлюють особливості адресованості законодавчого дискурсу. Широка сфера дій влади виходить за межі інституцій. В основному влада контролює ментальну діяльність. Владні групи слідкують за поведінкою людей через контроль їх розумової діяльності, і здійснюють це за допомогою юридичного дискурсу, тексту, який є не лише засобом вираження влади, але й джерелом впливу.

Таким чином влада обмежує діяльність чи свободу людей. A_1 застосовує владу тоді, коли вважає, що A_2 не діє так, як це хоче A_1 . Різний соціальний статус A_1 та A_2 зумовлює реалізацію законодавчої комунікації в асиметричних ситуаціях типу:

суддя :: підсудний,
адвокат :: підзахисний,
обвинувач :: позивач,

де перші декларують конкретні правила поведінки, а другі дотримуються цих правил. A_1 має перевагу над A_2 , домінує, володіє кодом посилання, знається на ситуаціях. Посередником виступає адресат-ретранслятор (між A_1 та A_2 -непрофесіоналом), який тлумачить ситуацію, спрощує мову права згідно із обізнаністю адресата. Сильний, домінуючий A_1 створює норми, додає нові, скасовує старі. Субординований, пасивний A_2 дотримується регламентованих норм. Адресант володіє демотичним авторством, має соціолінгвістичну компетенцію, розуміється на граматичних та лексичних нормах комунікації. Тематичне наповнення, жанрова модель, прагматичне спрямування тексту є основними віхами порозуміння на векторі адресант :: адресат.

Структурно-семантична організація тексту відтворює характер відносин у соціумі, віддзеркалює їх у вербалізованій формі, у поверхневій та глибинній структурах зазначених текстів. Поверхнева структура тексту екстраполюється на лінгвальний фактор, а глибинна – на екстралінгвальний. Спеціальні тексти позначені дієвістю відповідної терміносистеми, метамови на позначення діючих понять. Тексти обіймають, таким чином, мережі комунікантів, інформації та термінологічної системи. Терміни та нетерміни в умовах текстів різної направленості функціонують за правилами конкретної мовної системи з притаманною їй іманентністю. Логічну послідовність офіційних документів створює відповідний синтаксис з домінуванням

складних речень. Прості речення в англійському тексті ускладнені інфінітивними, герундіальними та дієприкметниковими зворотами, вставними словами, фразами.

У міжнародному праві існує процедура аутентифікації текстів, угод, написаних різними мовами. Зазвичай транслятори допускають мінімальні модифікації текстів, особливо на рівнях семантики та прагматики. Трансформації спрацьовують здебільше на синтаксичному та морфологічному рівнях, що експлікується різними структурними типами оригіналу та перекладу. Серед термінів ЮТ особливе місце посідають інтернаціоналізми, які потребують особливої уваги тлумача. Лексичні кореляти типу *demagogue* мають відповідності у поверхневій та глибинній структурах. Але фонетико-графічні образи не завжди є основою для еквівалентності. Заслугує на увагу семантизація слів *confrontation* "очна ставка", *construction* "тлумачення", *consolidation* "об'єднання позовів", *consilium* "день дебатів, обговорення", *diet* законодавчі "вибори", *port of documentation* "приписка", *front* "лицева сторона документів", *testamentary agreement* "заповіт", "духівниця", *interview* "допит", *orator* "позивач", *partisan* "прихильник", *province* "компетенція", *government regulation* "державна постанова", *police station* "поліцейська дільниця".

Показовим для англомовного тексту є значущість порядку слів, типу речень, системи вторинних позначників (словозамісників), архаїзмів, іншомовних слів, конекторів (*thereof, thereby, insofar*) тощо.

Таким чином, у різноманітні категорії текстових парадигм особливе місце посідає їх поверхнева та глибинна структури, вивчення яких є вельми актуальним у руслі сьогоденної лінгвістики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики.- М.: Худ. лит., 1975.-504 с.
2. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.:Прогресс, 1989. – 311 с.
3. Кобякова И.К. Особенности реализации языкотворческой функции в английских текстах малого жанра: Дис. ... канд.филол.наук. – Киев, 1996. -181 с.
4. Швачко С.О., Кобякова И.К. Вступ до мовознавства (курс лекцій): Посібник. – Вінниця: Нова книга. - С.72-79.

Надійшла до редакції 8 січня 2008 р.